

למהותם של מזמורי קבלת שבת

הרב חיים ישעיהו הדרי

ראשי פרקים

א. השבת והמקדש	ה. מזמור צ"ז: אור זרוע לשמחת ציון
ב. קבלת שבת	ו. מזמור צ"ח: קול – לפני המלך ה'
ג. מזמור צ"ה: היום – אל מנוחתי	ז. מזמור צ"ט: קדושת שבת בהר הקודש
ד. מזמור צ"ו: שיר חדש – בחצרותיו	

א. השבת והמקדש

זיקה פנימית יש בין השבת ובין המקדש, בין היום המקודש למקום המקודש. דבר זה כתוב בתורה ואף שנוי בה: "את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו"¹.

בהבנת פס' אלה כתב ראב"ע²: "והנה הזכיר היום הנבחר, וגם הזכיר המקום הנבחר". וברמב"ן: "שכל המצוות בכלל השבת והמקדש", ובפירושו ר' מאיר אבוסאולה: "כי רומז מצוות עשה בשבת ומצוות לא תעשה במקדש, כי בשניהם זכור ושמור". והנחמני עצמו³: "ועל דרך האמת יצוה בשבת הגדול ובשבת שהוא מקדשו", והעיר בעל "פרי צדיק"⁴ שדברי הרמב"ן מבוארים בזה"ק; "ובימינו לא נגלה עוד הזוהר, והוא, דישראל בשבת כמו במקדש, שאז הם שתולים בבית ה', וכל ישראל קרויים בשבת – היושבת בגנים"⁵.

מה שהקיש הכתוב בפס' אחד נתפרש בדברי חכמים בברייתא שהובאה במסכת יבמות⁶: "נאמרה שמירה בשבת ונאמר מורא במקדש, מה שמירה האמורה בשבת, לא משבת אתה מתיירא אלא ממני שהזהיר על השבת, אף מורא האמור במקדש, לא ממקדש אתה מתיירא, אלא ממני שהזהיר על המקדש".

יסוד זה, שנכתב בתורה ונשנה בברייתא, יפה נתנסח במחשבה החסידית ע"י שלושה מיטיבי לכת בפרדס חסידות פולין: הארי לבית גור, בעל "שפת אמת", הכהן הגדול מאחיו – ר' צדוק איש לובלין, ובעל "שם משמואל" הנושא נזר סוכוצ'וב. קדושת שבת הרי היא כעין קדושת המקדש, אך ההבדל ביניהם הוא שהמקדש הוא קדושה במקום ושבת היא קדושה בזמן, "דשבת בזמן כמו מקדש במקום ונתבאר כמה

1. ויקרא יט, ל. וחזר ונשנה כלשונו שם כו, ב. על התפילות ראה "אור החיים" שם. ו"פרי צדיק" בהר ט' יד-טו.
2. שם כו, ב. 3. שם יט, ל. 4. שם עמ' ק'. 5. שהש"ר ח, טו, וראה "פרי צדיק" בראשית עמ' נ'.
6. יבמות ו, א.

פעמים⁷. מכוחה של נוסחת יסוד זו על השורש המשותף לקדושת המקום והזמן התפרשו לנו כמה וכמה נקודות, ואף מכאן ואילך עניינות המתפרשות הרי הן משתבצות בכתרי שבתה של ירושלים.

ב. קבלת שבת

קבלת שבת היא מושג שאין לו כמעט אח, שהרי בכל המועדים פותחים בתפילת ערבית ואין מקדימים לה מאומה. אמנם ההוראה הראשונה של קבלת שבת דומה להוראת 'קבלת תענית' דהיינו שהאדם מקבל על עצמו קדושת שבת⁸. ויש מי שכתב שהלשון דומה לביטוי 'הקבלת פני שבת' הקבלת פני הרב⁹. אולם מימי המקובלים בצפת הנהיגו את סדר קבלת שבת כפי שהתפשט בכל ישראל. רמז להקבלת פני שבת במובן של יציאה יש במעשהו של ר' חנינא במסכת שבת¹⁰, שהיה מתעטף ואומר: "בואו ונצא לקראת שבת המלכה", ובמסכת בבא קמא¹¹ ברשות שניתנה לרוץ בערב שבת, שאלו "מאי ברשות איכא"? ותירצו כדר' חנינא. ופירש רבנו חננאל: "ברשות מצוה כר' חנינא שהיה מרקד והולך ואומר: בואו ונצא לקראת כלה". ומדברי בעל "נמוקי יוסף" משמע שכך היתה גרסתם בגמרא, "רבי ינאי מרקיד ואזיל, מרקיד ואתי בואי כלה, וזו ריצה משובחת יותר, שהיא לצורך קיום שבת", ורבנו יהונתן ב"שיטה מקובצת" הדגיש את הריצה שבין השמשות "ואז אין דרך בן ברית להיות עוסק בצורכי שבת, שכל ישראל זריזין הן במצוות, אם כן מאי ברשות איכא, ומשני שיוצא מעוטף לקראת שבת מלכתא".

את תולדותיה של היציאה אל מחוץ לעיר בתהלוכה לקבל פני שבת מיצה לאחרונה יצחק יוסף כהן במחברתו הנ"ל בסיכום מקיף. מנהג זה, שיסודו בתקופת המקובלים, הונהג כנראה עוד לפני בוא האר"י לצפת, ונהגו בו אנשי צפת ואנשי ירושלים. ו"כך רבים פה ירושלים תוב"ב מחזיקים במנהג הקדמונים ויוצאים מחוץ לעיר, השדה, ברוב ששונים ועושים סדר קבלת שבת שם"¹².

ב"שו"ע" הארי ז"ל כתב¹³: "קבלת שבת תצא השדה בסוד חקל תפוחין קדישין", וכך בשירו של האר"י: "אזמר בשבחין למיעל גו פתחין, דבחקל תפוחין דאנון קדישין". ומכאן מנהגם של חסידים ומנהג ספרד לומר לפני המזמור, הבו לה' בני אליהם: "בואו נצא לקראת שבת מלכתא דבחקל תפוחין קדישין". ביטויים אלה מעוגנים בפס' המקרא: "לכה דודי נצא השדה", "לכו ונלכה", "ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו

7. "פרי צדיק" ויקרא עמ' ק', "שם משמואל" תרומה עמ' עה'. 8. ראה ב"סדר קבלת שבת ופזמון לכה דודי", מאת יצחק יוסף כהן, ירושלים תשכ"ט. 9. נתיב בינה, ח"ב עמ' 29. 10. שבת קיט, א. 11. בבא קמא לב, א. 12. "חמדת הימים" ח"א דף מ'. וראה "תעלומת ספר" א', יערי עמ' 27. 13. ענייני שבת אות ג'.

ה", ודרשו על כך בתענית¹⁴: "כריח שדה של תפוחים", וכן הוא בזוהר ח"ג פ"ד: "עאל עמיה דיעקב גן עדן דאיהו שדה תפוחין קדישין"¹⁵. אנו אין לנו עסק בנסתרות, אבל בכמה מקומות הורונו חז"ל מה עניינו של השדה, "ועל מה היו מדיינים – קין והבל – זה אומר בתחומי בית המקדש נבנה, שנאמר: ויהי בהיותם בשדה, ואין שדה, אלא בית המקדש, שנאמר ציון שדה תחרש"¹⁶, וכן בתנחומא¹⁷: "כריח שדה – צפה שהוא עומד ובונה ציון ומקריב קרבנות בתוכה וברכו, שאין שדה אלא ציון". ובזוהר¹⁸: "כריח שדה – דא ירושלים".

יציאה זו, יציאה של ממש לקבלת שבת, נדרשה אף בבית מדרשם של אנשי תנועת המוסר, וכך כתב ר' ירוחם איש מיר: "וכל הרשעים הלא יתלוצצו וילעגו למו, מהו ענין היציאה אל השדה, וכי משם היא באה, וגם מה שייך בכלל לצאת לקראת שבת"¹⁹, ושם יישב העניין על פי דרכם של ה"מוסריים".

"ראו כי ה' נתן לכם השבת"²⁰, פירשו חסידים: אף כי כל ימי החול יש להתפלל בעצימת עיניים, בשבת שנאמר בה, "ראו", עומדים בתפילה והעיניים פקוחות²¹ בכל אשר פונים – שבת, עולם שכולו שבת. "כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון, כל שעיינים פקוחות לו, והוא זוכה לבוא אצל הכותל המערבי לקבלת פני שבת מלכתא במקהלות רבבות ישראל, רואה שכינה בעוה"ז הפורשת שלומה על ישראל ועל ירושלים, שעה שמעלים נרותיה של שבת – ירושלים, הרי אלפי ישראל "פה ירושלים תוב"ב מחזיקים במנהג קדמונים" וברוב שוונים פותחים ב"לכו נרננה".

שלושה חלקים למה שקרוי בפינו "קבלת שבת": מזמורי תהלים, "לכה דודי", מזמור שיר ליום השבת. "ועכשיו אנו אומרים לכבודה מזמורים ו"לכה"²². בטעם אמירתם של פרקי תהלים צ"ה-צ"ט ופרק כ"ט, ובסמיכות עניינם אל השבת נאמרו כמה "מהלכים". את הקושי ניסח בנו של "ערוך השולחן" בעל "ברוך שאמר": "לא נתבאר יחס אמירת ששת מזמורים אלה לעת קבלת שבת"²³; ובהצעת העניין יש שדנו על מספר הפרקים ועל מספר פסוקיהם, יש שהצביעו על מחברם ויש שעסקו בתוכנם.

על מספר הפרקים כתב ר' יעקב עמדין: "לפי שהששה מזמורים אלו מיוסדים על ששה ימי החול"²⁴, ואולי עפ"ז מוסבר אף מנהג הספרדים לצרף לאמירה את פרק ק: מזמור לתודה, שהוא כעין תודה על אירועי השבוע, ואילו פרק כ"ט יסודו בקבלת שבת גופא.

14. תענית כט, ב. 15. וראה עוד במדרשים בתו"ש, בראשית כז, כג ו"פרי צדיק" שם עמ' 58, במדבר עמ' 223. 16. בראשית רבה כב. 17. תנחומא ישן תולדות י. 18. זוהר ח"ב ר"ח. 19. "דעת חכמה ומוסר" ח"א, עמ' קל', וראה רמב"ם הל' שבת פ"ל ה"ב. 20. שמות טז, כט. 21. ראה "שערי תשובה" או"ח רס"ז ס"ק ב'; "דבשבת אין להתפלל בעינים סגורות". 22. "ערוך השולחן", או"ח רס"ב ה'. 23. "ברוך שאמר" עמ' רכ"ד. 24. ראה בסידורו, לפני "לכו נרננה".

והשוה את מנהג הבעש"ט לומר – לפני מנחת בע"ש – פרק ק"ז, ארבעה שחיבים להודות²⁵ וכן ב"לקוטי הלוי", "ששה מזמורים הללו רומזים על ששת ימי המעשה ותוכן עניינם הוא שבח תודה ותהילה להבורא יתברך"²⁶.

בסידור רשב"ן המתיק את עניין המספר בדרך אחרת: "ששה מזמורים הללו קודם קבלת שבת תקנו כנגד שש תקיעות שתקנו חכמי התלמוד"²⁷, ובסידור הגר"א הוסיף המהדיר: "ואחר שהיו מוכרחים לבטל את התקיעות מטעם הממשלה נעשה זכר לזה לומר ששה מזמורים"²⁸. המספר שש, מניינם של הפרקים, הביא את הבעל "שם משמואל" לידי הסבר עמוק ע"פ דרכו בפירוש מסעות ישראל במדבר: "שש אותיות שבכל חרוז (ב"אנא בכוח") – לעומתם מה שנאמר "שש כנפים לאחד", והם שבעה חרוזים כמספר שבעת ימי בראשית, ונראה דלעומת זה בישראל הטרודים בששת ימי המעשה, ובחצות יום ע"ש מתגלה אור הנוצץ מקדושת שבת, ואיתן שש שעות עד התחלת שבת הן אמצעי בין העבדות של ימי החול לבין קדושת שבת והוא שש כמספר שש כנפים, וזהו שבקבלת שבת אנו אומרים ששה מזמורי תהלים"²⁹.

מחברם של מזמורים אלו, לפי מסורת חז"ל, הוא משה רבנו: "י"א מזמורים אמר משה, ובטכסים של נביאים אמרן"³⁰. הנחה זו השתבצה לו לבעל "שפת אמת" במערכת הנחות על הסמיכות שבין "שבת וינפש" ל"ויתן אל משה ככלתו"³¹:

(א) כשנתן הקב"ה תורה לישראל היתה חביבה להם ככלה על בעלה.

(ב) משה רבנו, היו לו התשוקה והרצון בשלימות, לכן זכה שתינתן תורה על ידו, מש"ה גימטריא רצון.

(ג) משה נטע רצון זה בכל בני ישראל, "ויוצא משה את העם לקראת האלוקים, פירש"י כחתן היוצא להקביל פני כלה".

(ד) בשבת קודש מתגלית הארת מרע"ה בכלל ישראל³². "ולכן אומרים בקבלת שבת המזמורים של מרע"ה, וזה באמת בכוח נפש יתירה שבא בש"ק, "נפש" פרושה – רצון, וזה שנשמך: וינפש, ויתן אל משה"³³.

25. "הלכות והליכות בחסידות" עמ' 130. סידור "הגאונים והמקובלים" כרך ד' ספר ב' עמ' מ"א. "ערוך השולחן רס"ז א'. וראה "פרי צדיק" במדבר עמ' 100,221. 26. "סדר קבלת שבת ופזמון לכה דודי", יצחק יוסף כהן, ירושלים תשכ"ט עמ' 5 הערה 11. וראה בסידור "עבודת ישראל" על המתבקש מכך לגבי יו"ט שחל בסמוך שבת. 27. וראה ב"סודי ישורון", ח"ג עמ' קע"ב. 28. וראה עוד ש"מ. משפטים עמ' נ"ג. על התקיעות ועל הכרות שבת וב"אגרות ראייה ח"א עמ' רע"ה. 29. "שם משמואל" במדבר, עמ' תי"ב וראה "שם משמואל" תשא עמ' רל"א. 30. שוח"ט פרק ד', ובסידור יעבץ הוסיף: אמרה מרע"ה על העתיד. 31. שמות לא, יז-יח וראה תו"ש שם. 32. השוה: "ישמח משה" וכו' וראה "פרי צדיק" במדבר עמ' פ"ה. 33. שפ"א שמות עמ' ק"ז, וראה עוד בשפ"א בראשית עמ' קי"ג על חלקו של משה, ולהלן בשם בעל חידושי

עיון בתוכנם של מזמורי קבלת שבת מיישב על הלב, יותר מכל הנ"ל, את עניין אמירתם. ב"ערוך השולחן" סי' רס"ז כתב, כנראה מדנפשיה: "אלו המזמורים הם על לעתיד, לימות המשיח, והוא יום שכולו שבת, לכן אומרים אותם בהכנסת שבת", ואילו בנו כתב³⁴: "בחמשת המזמורים הראשונים באו זכרונות מבריאת העולם בששת ימי המעשה, כמו, וה' שמים עשה", "אף תכון תבל וכו'", וכה יש למזמורים אלו יחס לקבלת שבת, מעין הקדמה".

ממחברי דורנו הדגיש בעל "נתיב הבינה" את יסוד המלכות שבששת המזמורים. "קבלת שבת היא קבלת מלכות ה' בצורה מיוחדת. כאילו כל יום מהשבוע מלמד אותנו להכיר בה' כמלך העולם ומכין אותנו לקראת עול שמים מיוחד בשבת"³⁵. וכיוון לדברי בעל "ערוך השולחן" על ההוראה האוניברסלית של השבת³⁶.

התבוננות מעמיקה תעמיד אותנו על מוקד נוסף במזמורינו: בכלם חוזר, נשנה ומודגש הנושא של המקום המקודש: חצרות ה', משכן כסאו, הר קודשו, הדום רגליו ועוד ועוד, הם מהניבים וממטבעות הלשון המאפיינים את קבוצת פרקיננו. תופעה זו של הצמד יום קדוש ומקום קדוש ואף הסברה מעוגנת ועומדת ב"יסוד" שדובר בו זה כמה – "מה שמקדש במקום – שבת בזמן"³⁷ שעה שנטבעה מטבע של "קבלת שבת", אפשר ואפשר שעמדו לנגד עיני רוחם של יוצקיה מסעותיהם של ישראל "בתוך" שבוע היצירה, ובאו אפוא ששה פרקים על הסדר כעין תודת סיכום. אפשר שהצטלצל באוזני המייסדים המקובלים קולן של התקיעות המקבילות פני המטרוניתא, ובצלילי התהלים הם דימו להתגבר על גזרות הממשלה ולראות את ישראל ביישובם על אדמתם. אפשר שראו את "בעל השמועה", מחברם של המזמורים, עומד לנגדם כהלכה הפסוקה במסכת השבת הירושלמית³⁸. ואפשר שתרועת המלך והמלכות עלתה בנפשם של שומרי שבת במעלי שבתא, ופרצה מפיהם של מקדשי שביעי השמחים במלכותו ית' בדמות קבוצת מזמורים על מלכות שמים.

ועל פי דרכנו: גם אם כל הטעמים טעם של ממש יש בהם, עדיין צריכים אנו לכתרה ולחנה של ירושלים שיעטרם, שהרי כמה וכמה גבישי מזמורים יש בתהלים, כגון פרקי הללויה, מזמורי בני קרח, שירי המעלות ועוד. ומה עניין יש בבחירתה של דבוקה זו דווקא? נמצאת אומר, זכר ירושלים והר הקודש שעלה על לב המשורר, הוא שעמד

הרי"ם. 34. "ברוך שאמר" עמ' רכ"ד. 35. "נתיב בינה" ח"ב עמ' 35. וראה שם שתלה דבריו בדברי הרש"ר היר"ש "מתנה טובה" עמ' קפ"ב קפ"ג. 36. כיוצא בדברים – "בתורת התפילה" עמ' 156 על היחס בין מזמורי המלך לשבת המלכה, וכן במאמר "קבלת מלכות ה' במזמורי שבת" מאת ד"ר חיים חמיאל. "טורי ישורון" שנה ג' גליון י"ג, אלול תש"ל, עמ' 10. מכוחה של מלכות שמים מפסיק האדם ממלאכתו – "כל מלאכתו עשויה". 37. "פרי-צדיק" במדבר עמ' 64, שם, עמ' 106, שמות עמ' 146. 38. ירושלמי שבת פ"ה ה"ב.

להם למזמורים שייקרו ממקומם בתהלות בן ישי הרועה, שאמנם משמו של רעיא מהימנא, וייקבעו בפתחה של השבת. מכאן ואילך, הרינו נכנסים בכבוד, במורא ובהדרת קודש להיכל שבתה של ירושלים, וחושפים אורות כפולים של קדושה כפולה, במקום ובזמן, בכל אחד מפרקי קבלת שבת. חשיפה זו של ענייני שבת ומקדש ירושלים בדרכים רבות מדרכי העיון התורניים היא באה, בפשט וברמז, בדרש ובהגות, תוך שימוש באוצר המרובה של מסורת המדרשים והאימרות שנתרקמו מסביב לפרקי תהלים, וכל פטפטאי דאוריתא טבין³⁹.

"בתר רישא – גופא אזיל", ואף שהפתיחה ב"לכו נרננה" היא של מזמור צ"ה בלבד, הפך מטבע לשון זה להיות סמלה של קבלת שבת גופה, הנמשכת והולכת אחר רישא זו⁴⁰. אכן, הביטוי עצמו בעייתי. "למי אומרים לכו, הו"ל נלכה ונרננה"⁴¹, ובסגנונו של בעל "ברוך שאמר" שם: "היה צריך לומר "בואו נרננה" כי זה המציע לרנן הוא משתתף עמהם גם הוא". הראשונים – הרד"ק והמאירי כתבו על דרך הפשט שזה לשון זריזות והתעוררות⁴². ואילו האחרונים – בעולם החסידות – פרשו על דרך הרמז: "בימי החול יש שליטה לחיצוניים, ע"כ אז זמן הדומיה וצריכין להסתיר, אבל בשבת שבטלה שליטתם אנו אומרים להם – לכו, עתה הוא זמן שליטתנו, לכן נרננה אנחנו"⁴³.

בעל חידושי הרי"ם דרך כאן בדרך עצמאית, לכאורה מתגלית סתירה במסורות חז"ל בדבר מחבירו של מזמור צ"ה. בתנחומא⁴⁴ ובזוהר⁴⁵ ייחסוהו לאדם הראשון. "בשעה שנברא האדם וקם על רגליו, ראו אותו כל הבריות ויראו מלפניו, והיו נמשכים אחריו כעבדים אחר המלך, והוא אמר להם, אני ואתם בואו ונשתחוה ונכרעה" וכו', והסביר בעל "שפת אמת" שאדה"ר היה כולל כל הברואים ובהכנעת עצמו נכנעו כולם, וקריאה זו אל כל הנבראים היתה קודם חטאו, ובערב שבת היתה. לעומת זאת במדרש שוחר טוב⁴⁶ נמנה מזמורנו עם אותם שאמרו משה. ביישוב העניין כתב בשפ"א⁴⁷ "אחר החטא שנתערב טוב ורע" ונטשטה הכרת האלוקות של האנושות, נבחרו בני "ותיקן מרע"ה זאת" – את קריאת ההתבטלות: נשתחוה, נכרעה, נברכה לפני עושונו – בעבור

39. ירושלמי, סוף ברכות. 40. בימי החול, בסוף שיר של יום רביעי (תהלים צ"ד), נקבע המנהג, כנראה מיסודו של האר"י ("צלוחת דאברהם" ח"א עמ' שצ"ו). להוסיף את שלושת הפס' הראשונים של המזמור הסמוך, צ"ה. ב"טעמי המנהגים" עמ' ס"ב כתב: "כדי שלא לסיים בדבר רע", עיי"ש. וראה בתענית כט, א שבפסוק "וישב עליהם את אונם" שבסוף פ' צ"ד, פסקה שירת הלויים עם חורבן המקדש, ובשוח"ט צ"ה א': "וישב עליהם את אונם", ומיד "לכו נרננה לה". 41. בשם ר' שמעון מירוסלב, טעמי המנהגים עמ' קכ"ז. 42. וראה ב"פשר דבר" לר"ז יעבץ. 43. טעמי המנהגים עמ' קכ"ז ובכוון זה ראה בסידור "הגאונים והמקובלים" כרך ד' עמ' ס"ז בשם סידור "לב שמח". 44. סוף פ"ג, "פקודי" ושם ב"עץ יוסף" תיקון הנוסח המשובש. 45. זוהר ויחי רכא, ב וראה בפרד"א פי"א ושם בהגהות הרד"ל. 46. מדרש שוחר טוב פרק ד. 47. "שפת אמת" בראשית עמ' קי"ג.

בני ישראל. ולכן אומרים בקבלת שבת "לכו נרננה", כי מרע"ה נותן זה הכוח לבנ"י בכל שבת, כדאיתא "לך והודיעם". מכוחה של ההליכה שנצטווה עליה משה – בזיקה למצות שבת – לך והודיעם, נטבע בפיו מטבע הקריאה המחודשת לישראל: "לכו נרננה"⁴⁸. דברים אלו, כתב הנכד, כנראה מכוח זקנו: "לך והודיעם, לשון עתיד, בכל עש"ק סמוך לכניסת השבת, הולך משה רבנו בעצמו לכל איש מישראל להודיעו ששבת היום"⁴⁹.

ג. מזמור צ"ה: היום – אל מנוחתי

הפרק הפותח בהלל ושבח מסיים בדברי תוכחה ומזכיר את חטאי המדבר. המעבר בין שני החלקים הוא במשפט התנאי – "היום אם בקולו תשמעו". תנאי זה הקודם למעשה הגאולה הוא התשובה לשאלה: אימתי אתי מר⁵⁰, ואכן ר' יהושע בן לוי, בדרגתו, אומר: "שקורי משקר בי, דאמר לי היום אתינא ולא אתא". ובהסברו של המהר"ל⁵¹: "כי המשיח אמר שהיום יבוא, כלומר בזה היום, כל יום שהיה שואל אותו, כי מעלתו בלתי טבעית ובלתי גשמית כלל, והדבר שאינו גשמי אינו תחת הזמן, אולם כנגד החוש הנגלה הוא משקר, כי בוודאי מצד המשיח בעצמו אינו נופל תחת הזמן וביאתו כל יום". יום מיוחד מכל ימים, שאינו במספר הימים, שאינו תחת ממשלת הימים, יום המיועד לתשובה, יום שבו המפתח לגאולה – הוא העומד במרכז הפרק: "היום אם בקולו תשמעו". מכאן דרשת ר' לוי במדרש תהלים⁵²: "אם היו ישראל משמרים אפילו שבת אחת כתקנה, מיד היו נגאלין שנאמר היום אם בקולו תשמעו"⁵³. ובסידור "עבודת הלבבות"⁵⁴ קריאה זו לתשובה במעלי יומא דשבתא חוזרת ומצטלצלת מאז בפי אבות העולם. בפי אדה"ר בשעה שעשה תשובה בע"ש וחיברו למזמור זה, ובפי משה רבנו ההולך ומודיע על עניינה של השבת. "ומספרין עליו על הגר"א ז"ל שכל מי ששמעוהו אומר בשעת "קבלת שבת" – היום אם בקולו תשמעו – מיד היה נעשה לבעל תשובה"⁵⁵ וב"שפת אמת"⁵⁶, ברמיזה ע"פ דרכו: "וז"ש בירושלמי⁵⁷ על שבת, היום אם בקולו תשמעו, זה ה"קול דודי" שדופק בשבת". בסיומו של הפרק בא כינוי לא שכיח: מנוחתי. ובפרש"י ז"ל: "לא"י ולירושלים, אשר קראתים מנוחה, שנאמר זאת מנוחתי עדי עד". ובתרגום יהונתן: "לניח בית מקדשי",

48. וראה ב"שם משמואל" פ' בשלח עמ' רי"ח על הדגשת הרננה. 49. חידושי הרי"ם על התורה עמ' רפ"ג, וראה שם עמ' רפ"ט. 50. סנהדרין צח, א. 51. "נצח ישראל" פכ"ח. 52. והובא בילקוט שמעוני. 53. וראה שם בהערות ר"ש בובר, וב"נעים זמירות ישראל" עמ' קכ"ז בשם "שערי יושר"; וב"מקור הברכות" לר"ז יעבץ עמ' 77: אפשר כי המאמר בגרסת המדרש היה המקור לאמירת מזמור "לכו נרננה" לקבלת שבת. 54. "עבודת הלבבות" עמ' 137. 55. "בעקבות היראה" עמ' ט"ו. 56. "שפת אמת" שמות עמ' י"ב. 57. תענית פ"א ה"א.

וראייתו בוודאי מישעיהו ס"ו: איזה בית תבנו לי ואיזה מקום מנוחת⁵⁸. לשימוש בלתי שגרתי זה, מקום מנוחה, יש צליל קרוב וכעין גזרה שווה ליום המנוחה. כך אף נדרש באלהיה רבה, לפי הבנתו של ר' צדוק: שבת נקרא מקום מנוחת⁵⁹, מצוינת השבת כיום מנוחה, וההוגה לעסוק בו בתורה, מהפס' בישעיהו ס"ו, ב': "ואת כל אלה שנאמר אלה החוקים וכו'".

הפרק הפותח את סדר "קבלת שבת" כולל אפוא בתוכו את המטבע על שני צדדיו: רמזים ליום המכובד מכל ימים, ליום שבשמירתו תליא מילתא – היום אם בקולו תשמעו, ואת קדושת המקום – מקום מנוחתי. ואכן, בעצם השימוש בשם 'מנוחה' ישנה רמיזה ברורה ליום המנוחה. וגם אם עדיין תלוי ועומד משפט תנאי, על תנאי הגאולה – "אם בקולו תשמעו", מכל מקום עומדות רגלינו בירושלים העיר, וגם אם עדיין לא באו כל ישראל אל המנוחה – זו ירושלים – הרי "רבים פה ירושלים תוב"ב מחזיקים במנהג הקדמונים ברוב ששונים" ופותחים וקוראים בקול רננים: "היום בקולו תשמעו – יבואו אל מנוחתי".

ד. מזמור צ"ו: שיר חדש – בחצרותיו

הפרק כמות שהוא לפנינו נעדר כתובת ונתונים על נסיבות חיבורו. ברם, מה שסתום קמן, נתפרש להלן. שעה שהעלה דוד את ארון הברית לאוהל ירושלים "נתן דוד בראש להודות לה' ביד אסף ואחיו"⁶⁰, השיר הראשון שהשמיעו הלויים לפני הארון נשתמר בידינו במזמור ק"ה בתהלים, עכ"פ בט"ו פסוקיו הראשונים המקבילים לנוסחת דברי הימים. אכן, י"ד הפס' המשלימים נכנסו, רובם ולא כולם, לפרק צ"ו בתהלים. נמצא שפרקנו הוא משירי ירושלים, ו"ייחוס" מיוחד לו: בו פתחו הלויים בשירת שירותם. "ייחוס" קדום עוד יותר ייחסו חז"ל⁶¹ לרינת עצי היער שבמזמורנו: "אותן הארזים שנטע יעקב ובניו ברדתם מצרימה – היו אומרים שירה לפני הקב"ה, שנאמר "אז ירננו עצי היער מלפני ה'", ואין אז אלא שירה, ואימתי – כשנעשה מהם משכן". מכל מקום, הביטויים: "עוז ותפארת במקדשו", "בואו לחצרותיו" ודומיהם, שתולים בעזרה על דוכנו של אסף ואחיו הלויים, וכך דרשו בילקוט שמעוני⁶²: "בשחר היו אומרים "הודו" עד "אל תגעו במשיחי", בין הערביים היו אומרים "שירו לה" עד "ויאמרו כל העם", וכך היו עושים ארבעים ושלוש שנים עד שהביאו שלמה לבית

58. וראה "ברוך שאמר" עמ' רכ"ו: לפי העניין היה צריך לומר מנוחתם, וקורא לירושלים – מנוחתי.

59. בתנא דבי אליהו פ"א. וכך גם בילקוט שמעוני תהלים קלט, וראה תו"ש שמות כ' אות רל"ט שציין מקורו במדרשו. 60. דבה"א טז, ז. 61. בתנחומא תרומה ט. 62. שמואל רמז תק"ב ומקורו ב"סדר עולם"

עולמים⁶³. ואפשר שאף "שיר חדש" מכאן הוא מתחייב: הבאת הארון למקום חדש – לירושלים, שיר חדש הוא מוליד.

פן אחד של הפרק – "ירושלמיותו" גלוי הוא אפוא לפנינו, ומכאן – ע"פ דרכנו – קביעתו בעטרת קבלת שבת, ואילו הפן השני – "שבתיותו" גנח בשירה הקוסמית של הטבע, בפסוקי החתימה: שמחת השמים וגיל הארץ, רעם הים, עלזון השדה ורינת היערות, שמחת היקום המופלאה משויכת לראוי לבוא, ובקוצו של יו"ד מאיתן העתיד היא תלויה: "ישמחו", "ירעם", "יעלזו", "ירננו". מזמור שיר זה על העתיד לבוא הוא בא: על גילוי העתיד הוא שר. "ואין אז אלא שירה", "אז ירננו" עתה, בעולמנו, עדיין גנוזים הם הגילויים. ובפירש"י ז"ל: מזמור זה על העתיד⁶⁴.

כך היא הצעתם של הדברים: חקרו האחרונים בגדרה של מנוחת שבת האם מצותה חובת הגוף של האדם מישראל, שיהא נח ושובת ביום השבת, "אבל בעצמותן של ארבעים חסר אחת המלאכות ואביזריהן בשבת אין שום תיעוב, וכל עצמנו לא נאסרנו במלאכה אלא מפני שהן מבטלות את מנוחתנו אנו, או שהוקבעה מנוחת השבת בעולם, בבריאה כולה, ועל חילול קדושת השבת של התבל, הזהירה תורה⁶⁵. שם שבת היא שלילה, שבייתה מעניינו של עולם, מהות השבת לא ידע אנוש ערכה.

למחשבת השבת יש לה פנים ברורות ושוחקות המופנות לעתיד. "אמר ר' שמעון בשם ר' סימון חסידא, בעוה"ז אדם הולך ללקוט תאנים, אין התאנה אומרת כלום, אבל לעתיד, אדם הולך ללקוט תאנה בשבת, והיא צווחת ואומרת – שבת היום⁶⁶". "קדושת ומנוחת השבת בגוף התאנה הן קבועות, ואם בעוה"ז אין עיני בשר שלנו רואות אותן הרי "לכשתפקחנה עיני עורים" יתגלה לעין כל כוח השבת שבעצם התאנה⁶⁷. גילוי זה של קדושת השבת הגנוזה בבריאה מקורו במקורות הראשונים וזכה לגילויים מפי כתבם של רבותינו האחרונים. בגמרא⁶⁸ הוכיח ר"ע לטורנוסרופוס את קוסמיותה של השבת משביתתו של בעל האוב וממנוחתו של הסמבטיון. "נהר אחד של אבנים ובכל ימות השבת שוטף והולך, וביום השבת שוקט ונח"⁶⁹. וב"מגדל עוז" ליעב"ץ⁷⁰ על הסמבטיון ועל הדג שבערב שבת כבוא השמש הוא מתקרב ליבשה ואינו זו ממקומו ועל "אות ליום מימים מן היונה שאינה אוכלת מהנתלש מן המחובר, בשבת, דכנסת ישראל ליונה נמשלה".

פי"ד. 63. וכן הוא ברד"ק דבה"א טז, כג. 64. וראה באבן עזרא, שתי אפשרויות על שמחת השמים, וברד"ק על דרך המשל. ב"עולת ראיה" ח"א עמ' ר"י על התגלות סבכי היער לעתיד. 65. "לאור ההלכה" לרש"י זיין עמ' רי"ג. 66. שוח"ט ע"ג והובא בילק"ש ירמיהו פרק לא. 67. "לאור ההלכה" רי"ד. 68. סנהדרין סה, ב. 69. רש"י שם, וראה רמב"ן דברים לב, כו. ובילקוט איוב רמז תתק"ו ומקורו בפסיקתא, על שביתת הגיהנום בשבת. וב"כוזרי" מאמר א' פ"ו על שביתת המן בשבת. 70. בית מדרות, עלית הטבע,

שיר העתיד, שיר חדש על גילוי אחד, על חשיפת הקדושה בכל היקום, נאדרי בקודש, הוא בא. ואז העולם כולו מקדש, והימים כולם שבת, כל עוד ששיא מדרגת אהבת הכיליון⁷¹ כבושה היא, השיר הגלוי על גילויי מזער של עולם העתיד, סובב הוא על קדושת ירושלים ועל היום השביעי.

ה. מזמור צ"ז: אור זרוע לשמחת ציון

בפרק זה יש קוטביות רבת אנפין. זה בצד זה משמשים בו יסודות אוניברסליים ולאומיים: "כל העמים" ו"כל עובדי פסל" לעומת "צדיקים" ו"ישרי לב". כיוצא מכך: "תבל" ו"איים רבים" לצדן של "ציון" ו"בנות יהודה" וכיוצא מכך הרכבה של שניים, של ניגודים שעשו שלום ביניהם לכבודו של צדיק – "אור זרוע לצדיק".

האור, בהוראה רבת עוצמה ומפחידה, מופיע בראשית הפרק כאש המלהטת (פס' ג') וכברקים היוצאים (פס' ד') והוא האור שיסודו בגלגל הרקיע ובתופעות סיסמולוגיות. ולעומתו – האור הגנוז, הטמון, הזרוע ומביא שמחה לישרי הלב. לפנינו "דימוי מיוחד המורכב ממשוהו מגרמי השמים ומעולם הצומח גם יחד – אור זרוע"⁷². שמים וארץ דנשקי אהדדי בעולמו הפנימי של הצדיק.

בעניינה של זריעה זו נאמרו כמה וכמה דברים. יהונתן תרגם בכיוון כפול וכמעט קוטבי: זריעה וזריחה (כמשפט ה"ח" וה"ע" המתחלפות). "נהור דנח ומטמר"; ובעקבותיו נתפלגו המפרשים: אלה במובן של טמון, ספון, גנוז ואלה במובן של זריחה, הארה, התגלות. אלה בהוראה פשטנית ואלה בהוראה מושאלת. רש"י כתב "זריעה ממש מוכנת לצמוח להם"; רס"ג בפרושו "האור נתון בשפע" וב"אמונות ודעות"⁷³: "האור נטוע בצדיק". אבן עזרא: "אם זרע מעט יקצור הרבה", ונתפרשו דבריו ע"י בעלי המצודות: "כמו הזרע דבר מה הנה יותר תוציא השדה ממה שזרע, כן הרבה שכר מוכן לצדיק". וברד"ק – "האור בעוה"ז הוא זרוע לצדיק, ולע"ל יקצרוהו". ואילו המאירי – זרוע הוא כמו זרוח, והמלבי"ם – "האור הוא כמו זרע זרוע בנפשם, המוכן לפרות ולרבות". וברש"ר הירש – "הצדיק מכיר שחלקו בהווה אינו אלא אור זרוע, רק בעתיד יפרח".

את בעל "שפת אמת" העסיק המושג "אור זרוע" בשני מישורים. האחד – כללי, והוא עוסק בו ב"ב פנים, אגב המדרש בבמדבר רבה פי"ז ז': ועשו להם ציצית⁷⁴. והאחר – פרטי, והוא עוסק בו ביחס לשבת: בנקודה זו קדם לו הכהן מרדימסק בעל "תפארת שלמה"⁷⁵. יסודו של עניין בדברי האגדה על גניזת האור לצדיקים לע"ל⁷⁶.

עמ' 240. 71. "עולת ראייה" ח"א עמ' מ"ז. 72. "נתיב בינה" ח"ב עמ' 43. 73. אמונות ודעות ט, פח. 74. שפ"א במדבר עמ' 110-90. 75. "תפארת שלמה" על התורה, עמ' ה'. 76. חגיגה יב, א וראה רש"י בראשית א' ד', ובאריכות ב"בני יששכר" כסלו-טבת מאמר ב'. בספר "אש דת" ח"ד הביא, בפרק השביעי,

בחיפושים אחר מקומה של גניזה זו הצביעו על אפשרויות שונות, מהם בזמן, מהם במקום ומהם בנפש. בזמן כיצד? גנוז לצדיקים לע"ל, היינו צדיקים העתידים לבוא בכל דור ודור, וז"ש אור זרוע צדיק, וההארה מגיעה להם בשבת, להאיר נשמתם באור ה', וזהו מאמרם לצדיקים לע"ל, פירוש, לשבתות השנה, כי בכל שבת ושבת נתגלה האור⁷⁷, וב"שפת אמת"⁷⁸: "גנוז אותו האור והוכן לבני" כדכתיב אור זרוע, ומזה האור הוא ג"כ ברכת השבת וזוהי בחינת נשמה יתירה". בעל שפ"א מצא את מקור העניין שהוא עצם האור שאינו שורף רק מאיר והוא מאור הגנוז כמ"ש אור בדברי הזוהר על ההבדלה שבין מאורי האש למאורי האור. "אור המאיר זרוע והוא בשבת שיש בו מאורי אור"⁷⁹.

גניזה במקום כיצד? "משל למלך שהיתה לו מנה יפה, ואמר, זו לבני, וכך הוא אומר 'אור זרוע לצדיק', אמר דוד לפני הקב"ה, רבש"ע, אימתי יבוא אותו האור, א"ל, לכשיגיע הקץ ותבנה ירושלים אני מביאו"⁸⁰. "ייתכן שבעקבות הדברים, כתב ב"שפת אמת": "במקדש היה בו מאור הגנוז והאיר לכל העולם"⁸¹. בשפה ברורה ומעמיקה כתב ר' צדוק⁸²: "האור כי טוב נגנוז מפני הרשעים אבל מ"מ הוא נמצא בגניזה והעלם, וזהו הזיו המלא את המשכן, ובבית קה"ק שבביהמ"ק, שהוא שורש בריאת המקום"⁸³. "והוא מקור המקום לעולם כולו, והוא האור הגנוז שנתגלה בתחילת המאמרות ובראשית נמי מאמר הוא".

אור זרוע, אור משמי שמים וזריעה במעמקי הארץ, אור הזרוע בגנוז הזמן והמקום, ואור הזרוח מגנזכים אלה. ההרכבה הניגודית השלטת בפרק משמשת אף בחתימתו. הווה ועתיד נפגשים בו. האור הזרוע עתה בהווה, יבקע בשלימותו בעתיד. "מכל מקום כבר הנחיל לכל דור ודור זכר לאותה הכרה, המשמשת לנו אור המאיר בימי האפלה עד לשחר העתיד"⁸⁴. האור הזרוע, העושה פירות בתהומות גניזתו, זכרו בא בנפש הצדיק, ולכבודו הוא נושא תפילת תודה – "והודו לזכר קודשו". שבת – מתנה היא מבית הגנזים, ואורה של ירושלים נתון הוא בבית הגנזים. שמעו של גנוז זה הזרוע לצדיקי

הוראות שונות של ה"אור הגנוז". 77. "תפארת שלמה", שם. 78. במדבר עמ' 166. 79. בראשית עמ' 234. ראה בפ"צ בראשית עמ' 234: בשבת יש הופעה מאור הראשון כמ"ש בספר הבהיר (ס' ל"ז) לקח שביעי ושם להם במקומו והשאר גנוז לצדיקים. וראה בהקדמת המו"ל ל"אור זרוע לצדיק" לר"צ. 80. שוח"ט פכ"ז, וראה סוטה ט' על גניזת שערי ירושלים, ושם ברש"י ובמהרש"א. 81. "שפת אמת" בראשית 234, וראה שפ"א במדבר עמ' 96: "בני ישראל זכו למצוא אור הגנוז במלבוש הזה, וז"ש עומד אחר כתלנו, כתלנו דייקא, שכל הכותל בעבורנו". וב"אש דת" ח"ד עמ' תצ"ד ולהלן. 82. בקונטרס "קדושת השבת" (עמ' כ"ו). 83. בהסבר העניין ראה: "על קדושת המקום במחשבה היהודית" בתוך הקובץ "הכותל המערבי" בשאלת עיצוב רחבת הכותל, הוצאת אגודת הארכיטקטים ומשרד החנוך ירושלים תשל"ו. 84. הרש"ר הירש, תהלים צ"ז.

העתיד הוא המביא שמחה לציון ובנותיה בשעת רצון של קבלת פני שבת מלכתא היוצאת ובאה בגנוזי המלך.

ו. מזמור צ"ח: קול – לפני המלך ה'

ממזמורי משה, שתיים הם ש'תו' החידוש וההתחדשות טבוע בהם: מזמור צ"ו – "שירו לה' שיר חדש" ומזמור צ"ח – "מזמור שירו לה' שיר חדש". יתר על פני הראשון – האחרון, בחותם ה"מזמור" שהוא יוצא בו. יתרון זה הופכו ליחידאי בין כל פרקי תהלים. הוא הבלעדי המכונה "מזמור" בלי נתונים נוספים, ומכאן "יתמותו" מכותרתו וממרכיבי חיבורו⁸⁵. מזמור צ"ו, משה אמרו, ועל שם העתיד אמרו. "אז שר לא נאמר, אלא אז ישיר", על אותו העתיד המגלה את מסתרו; ואז רק אז נחשפת שבת העולמים הכבושה בהויה. אמירתו של מזמורנו יוחסה ע"י חז"ל בצורה מופלאה במינה. ארון האלוקים השבוי בארץ פלשתים הוחזר לבית שמש בעגלה חדשה האסורה לשתי פרות עלות אשר לא עלה עליהן עול⁸⁶. "וישרנה הפרות בדרך, על דרך בית שמש במסילה אחת, הלכו הלוך ונעו ולא סרו ימין ושמאל"⁸⁷, ושאלו בגמרא⁸⁸: מאי וישרנה, א"ר יוחנן משום ר' מאיר, שאמרו שירה, שעקמו פניהם כנגד ארון ואמרו שירה⁸⁹. "שירה זו לא היו אומרים בחתוך לשון ודבור, רק הליכתם בדרך הישר, כדכתיב וישרנה, הוא בעצמו השירה"⁹⁰. ומה שירה אמרו, לשאלה זו כמה וכמה אוקימתות בגמרא, וכל אחת צריכה הסבר לעצמה⁹¹. יש מן השירות שהן שאולות ממקורות המקרא, ואילו אצל ר' יצחק נפחא נשתמרה מסורה מופלאה על נוסח השירה: "רוני, רוני השיטה, התנופפי ברוב הדרך" וכו'. לדידן, מעניינת היא דעתו של בן לקיש – הפרות אמרו מזמורא יתמא, הוא פרק צ"ח בתהלים. ובפירוש המהר"ל: "מזמור שהוא כולל, שלא נזכר שם האומר, ודבר זה ראוי לפרות, כי לא שייך דבר מיוחד אל הבהמה". דהיינו, דווקא "יתמותו", קשיי זהותו, הם המסייעים בידינו לזהותו עם מי שאין לו זהות, עם הבהמה. ואם מסורת בידינו על שירת הפרות ה"סתמיות", הבלתי מזוהות, כי אין להם זהות, הרי מסתמא שרו את השיר הבלתי מזוהה.

85. ראה עבודה זרה כד, ב: מזמורא יתמא – מזמור שירו לה' שיר חדש, ושם ברש"י ובתוס' ובר"ח, ונראה שכולם לדבר אחד נתכוונו – המושג "מזמור" הוא הסתום בפרקנו ובספר כולו. 86. שמואל א' ו, ז. 87. שם שם, יב וראה "מנחת שי" במקום. 88. ע"ז כד, ב. 89. וראה ברמב"ם, כלי המקדש פ"ב הי"ג, ובמאירי ע"ז כ"ד, ובהערות המהדיר על מקומנו כמקור ההלכה שנושאי הארון צריכים שיחזירו פניהם כלפי פנים. 90. חידושי אגדות למהר"ל; וראה בעיקרים מ"ג פ"א שעל הכוונה הזאת נתייחד פרק שירה, ואין הכוונה על ההגה והצפוף בפה, אלא על מחשבת הלב. 91. ראה רש"י, הגהות הב"ח, פירוש האגדות למהר"ל.

בזוהר⁹² הדגישו את הקשר שבין השירה לבין נשיאת הארון, ובדברי בעל "בית יעקב"⁹³: "באמת לא הם היו משוררים, רק מכוח ארון הקודש אשר על העגלה, שמכיוון שניטל הארון, אז היו געיין כשאר הפרות, מ"מ נקרא על שמם, שהפרות אמרוהו". הטריטוריה המקודשת, זו המינימלית, הנישאת על גבי עגלה, היא המולידה את שירת הפרות, את שירת הישועה לעיני הגויים, "וסרני פלשתים הולכים אחריהם עד גבול בית שמש", שירה זו היא המלווה בקולות שופר וחצוצרות, "לפני המלך ה' הוא דבעינן חצוצרות וקול שופר"⁹⁴. ויש לנו לעיין מכוח מה נהפכה געיית הפרות שלא עלה עליהן עול לשירת הארון. פרות, ההופכות פניהן כלפי ארון, שתול הוא כוח שירתן בקדושת המקום שאינו מקום ו"דבר זה מסורת בידינו מאבותינו – מקום ארון אינו מן המידה"⁹⁵. ואף הפנים האחרות של קדושת המקום וקדושת הזמן, התייחסות יש להם לסגולתה של הפרה⁹⁶.

ומעשה היה בישראל אחד שהיתה לו פרה אחת חורשת, נתמעטה ידו ומכרה לגוי אחד; כיוון שלקחה הגוי חרשה עמו ששה ימים של חול, בשבת הוציאה שתחרוש עמו, ורביצה לו תחת העול. היה הולך ומכה אותה והיא אינה זזה ממקומה. כיוון שראה כן הלך ואמר לאותו ישראל שמכרה לו, בא טול פרתך, שמא צער יש בה, שהרי כמה אני מכה אותה והיא אינה זזה ממקומה. אותו ישראל הבין לומר שזה בשביל של שבת, והיתה למודה לנוח בשבת; א"ל בא ואני מעמידה. כיוון שבא ואמר לה באזונה – פרה, פרה, את יודעת כשהיית ברשותי היית חורשת ימי החול, בשבת היית נוחה, עכשיו שגרמו עוונותי ואת ברשות גוי, בבקשה ממך עמדי וחרשי, ומיד עמדה וחרשה. א"ל אותו גוי אני מבקשך טול פרתך, עד עכשיו אני בא ומסב אחריך שתהא בה ומעמידה, אני מניחך עד שתאמר לי מה עשית לה באזונה, אני נתייגעתי בה והכיתי אותה ולא עמדה. התחיל אותו ישראל מפייסו, ואומר לו, לא כשוף ולא כשפים עשיתי, אלא כך וכך הסחתי לה באזונה ועמדה וחרשה. מיד נתיירא הגוי ואמר, ומה אם פרה שאין לה לא שיחה ולא דעת הכירה את בוראה, ואני שיצרני יוצרי בדמותו ונתן בי דעת איני הולך ומכיר את בוראי? מיד בא ונתגייר, ולמד וזכה לתורה והיו קוראים שמו יוחנן בן תורתא, ועד עכשיו רבותינו אומרים הלכה בשמו⁹⁷.

הלכה כמשמעה לא מצינו משמו של בן תורתא זה, אבל בעצם שמו מצינו עדות למי שניחן באוזן שומעת, הקולטת שירה אדירה, שירת כוכבי שבת מלכתא שאינם מכזבים,

92. בראשית קב"ג. 93. "חיי שרה" אות ח'. 94. ר"ה כז, א וראה "שם משמואל" מועדים עמ' ל"ג, ע"ז.

95. יומא כא, א. 96. וראה בס' "מאור עינים" לרבי נחום מצ'רנוביל בפ' חוקת, על הקשרים בין פרה ושבת.

97. וראה שמות רבה פרק מ', א'.

יושר שירת פרה וארון, שירת שקום שילה ומקדשי ירושלים, קולות שירת שופר, קרן וחצוצרות לפני המלך ה'.

ז. מזמור צ"ט: קדושת שבת בהר הקודש

הבנת מבנהו של הפרק תיתכן בשתי צורות: הרכבה משניים, בהתאם לפזמון החוזר: רוממו והשתחו, או לשלושה כשהבטוי "קדוש הוא" מבדיל בין שני החלקים הראשונים, והסיום – "קדוש ה' אלוקינו".

שני החלקים הראשונים – יסודות אוניברסליים ולאומיים משמשים בהם זה בצד זה ואילו החלק האחרון זיכרונות היסטוריים מתנגנים בו⁹⁸. המושג החוזר ומשתלש באוזנינו – קדוש, וראוי להתבונן במקורותיו⁹⁹.

מובא בספר "ישראל קדושים" לר' צדיק הכהן סי' ז': "קבלתי שבכל דבר ועניין במקום שמילה זו נזכרת פעם ראשונה בתורה שם הוא שורש העניין¹⁰⁰ ופעם ראשונה שנזכרת בתורה מילת קדושה הוא אצל יום השבת – ויקדש אותו". "שורש הקדושה שישנו בעולם הוא קדושת יום השבת". בניסוח זה קדם לו ב"ראשית חכמה" שער הקדושה פ"ב: "השבת הוא שורש לכל הקדושות"¹⁰¹. ואילו על קדושת המקום כתב פרי צדיק¹⁰²: "אחר שנזכרת קדושת שבת בזמן שהיא קביעה וקיימא לא נזכר קדושה עד מרע"ה שנאמר כי המקום אדמת קודש הוא, והיינו קדושה במקום". הבליע בתוך הדברים את קדושת הנפש מכוח ההוראה למשל "קדש לי" ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש". וב"שער הקדושה"¹⁰³: "הרשב"י ע"ה שהיה מתקדש בימי החול בכל קדושות יום שבת היו קוראים אותו חבריו – שבת".

השגב של הקדושה בראשית הפרק יוצר הרחקה שיש עמה התבטלות, "נורא – קדוש הוא". הקדושה ששורשה כאמור נעוץ בקדושת הזמן – היום השביעי – מזקיקה את ההשתחויה להדום רגליו שהוא שורש קדושת המקום, שהוא צדה השני של בחינת הזמן; כך בקינת איכה¹⁰⁴: "ולא זכר הדום רגליו", כך בנחמת ישעיהו¹⁰⁵: "לפאר מקום מקדשי ומקום רגלי אכבד", וכך בחזון יחזקאל¹⁰⁶: "את מקום כפות רגלי אשר אשכון שם בתיך בני ישראל". הרגל הוא הביטוי למדרגה התחתונה, נקודת הפגישה של עולם המוחלט עם עולמנו¹⁰⁷.

98. "נתיב בינה" ח"ב, עמ' 47. 99. וע"ע בהקדמת אבן שמואל לכרך ב מו"נ עמ' י"ב. 100. כנראה שהכוונה לקבלה מפי האיז'ביצאי הזקן. וראה ב"ק נה, א: פתח בו הכתוב לטובה, ט"ת שכתובה ראשונה בתורה, רש"י. 101. ראה שפ"א במדבר עמ' 119. 102. שמות עמ' פ"א. 103. שם "ראשית חכמה" פ"ג. 104. איכה ב, א. 105. ישעיהו ס, יג. 106. יחזקאל מג, ז. 107. ראה מו"נ ח"א פכ"ח. שפ"א דברים עמ' 226. "לקוטי תורה" סוף שה"ש.

למטבע לשון זה "הדום רגליו" וסיומו – "קדוש הוא" יש תחליף בפרקנו בפזמון החוזר בסופו: הר קודשו, בתוספת הנמקה "כי קדוש ה' אלוקינו". אבן עזרא הסביר כפילות זו: "רוממו – בבואכם למקדש, הדום רגליו – נגד מקום הארון. רוממו – בצאתכם מן המקדש, והשתחוו אל הר קודשו, בנראה. רק באמונת הלב הוא לשם הנכבד". ואילו המלבי"ם הבדיל בין שתי ההוראות: "יצוייר כאילו השמים כסאו, בכ"ז הדום רגליו הוא בארץ, דהיינו סוף השגחתו היא בארץ, ועדיין אין ה' שוכן בארץ להנהיג הנהגה מיוחדת מאתו והוא קדוש ונבדל ומנהיג כפי ההשגחה". ואילו לאחר תיאור אישים ומאורעות בהיסטוריה הישראלית: "דומה ה' כשוכן בינינו וכאילו דירתו בהר קודשו למטה (לא בשמים, כשהארץ הדום לרגליו) ולכן השתחוו להר קודשו, כי הוא אלוקינו השוכן ונמצא בתוכנו".

בחינת המקום שבספירת הקדושה מתעמקת ומתבהקת לאחר גילויי ההשגחה המיוחדת בדברי ימי העם; שהרי כאמור כל עניינה של קדושת המקום הוא גילויי השגחה. כך נענה שלמה בתפילתו: "והיו עיני ולבי שם כל הימים"¹⁰⁸, וכך פירשה הרמב"ם במורה נבוכים חלק א' פרק ל"ט ופרק מ"ד.

משה ואהרן הם הכהנים הראשונים במשכן המדבר אשר הונף ואשר הוקם במקום אשר נאמר עליו ראשונה – "אדמת קודש הוא", "כאן אתה עתיד לבנות לפני מזבח"¹⁰⁹ "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוקים על ההר הזה". מכאן, משורשה של קדושת המקום נפתח פתח למערכת היחסים בין הר האלוקים אשר בחורב לבין המשכן שנבנה בתחתיתו כ"הר סיני נייד"¹¹⁰. זהו אף השוויון שבעמוד הענן הסינאי והמשכני: "הנה אנכי בא אליך בעב הענן", "ויכס הענן את ההר", "ויכס הענן את אהל מועד כי שכן עליו הענן", "בעמוד ענן ידבר אליהם"¹¹¹ בסיני ובמשכן.

מה שעשה משה למקדש המדברי הזמני, עשה שמואל למקדש המקום הנצחי. "וילך הוא ושמואל וישבו בניות"¹¹² "וכי מה עניין ניות אצל רמה, אלא שהיו יושבין (ברמה, בעירו של שמואל) ועוסקין בנויו של עולם – למצוא מקום לבית הבחירה מן התורה"¹¹³. אף על ביתו של שמואל בארץ צוף, ברמה, ברמתיים צופים היה קשור ענן. כך דרשו חז"ל והביאם רש"י בפירושו על אתר¹¹⁴. במשה שמענו כי נענה בענן, כיוצא בו באהרן, "אבל בשמואל לא שמענו, והיכן שמענו, ותענינה אותם ותאמרנה יש הנה,

108. מל"א ט, ג. 109. ילק"ש קס"ט. 110. ראה רמב"ן ראש פרשת תרומה ובפתיחתו לספר במדבר. וע"ע "משך חכמה" פ' נשא ד"ה וימשחם, על "מקום" המשכן הנייד. 111. שמות יט, ט. כד, טו. מ, לד-לה. 112. ש"א יט, יח. 113. זבחים נד ושם ברש"י. 114. תהלים צ"ט. אמנם ראה בפירושו רב סעדיה, הביאו רד"ק.

ואין יש אלא ענן שנאמר ויש אשר יהיה הענן, אמרו להם הנשים, אין אתם רואים ענן קשור למעלה מחצרו?¹¹⁵

אף ההיענות והנקמה המצוינים בפרק מתייחסים הן למשה ולאהרון והן לשמואל, כך בפרושם של א"ע ורד"ק: "אתה עניתם, משה ואהרן בנפלים על פניהם ודבר הקטורת היית להם, כי בעבורם נשאת לישראל, ונוקם על עלילותם – בדבר השרופים והבלועים, העלילות שעשו להם קרח ועדתו". וכבר דרש יפה ר' תנחומא פרשה זו: "עינו של קרח הטעאתו – ראה שלשלת גדולה יוצאת ממנו – שמואל, ששקול כנגד משה ואהרן". התעצמות המחלוקת בעדת קרח על ענייני הקדושה נסבה – "כל העדה כולם קדושים", ופירש ב"פרי צדיק"¹¹⁶:

"מה שאמר כל העדה כולם קדושים היא בוודאי אמת, דישראל קדושים הם, ומה שאמר ובתוכם ה' הוא ג"כ אמת, דביום השבת... אז בתוכם ה', דשבת מעין עוה"ב, ויש בו מעט התגלות מעין עתיד, מעניין מדרגת בחינת העיגולים שיהיה בתוכם ה'. וטעה קרח וחשב שכן הוא תמיד, וכבר הוא עתה כן, ובשבת הוא מעין זה"¹¹⁷.

בדרך זו הלך ר' צדוק גם בשאר מאמריו ב"פרי צדיק". ואף הסביר את דברי הזוהר¹¹⁸ שקרח חלק על שבת, דהיינו ש"סבר שכל ישראל ראויים לזה אף בחול"¹¹⁹.

מי שסבור היה כי הקדושה היא בעיגולים, שהנפשות והזמנים כולם שוים, ואף המקום אין לו ייחוד והוא כלול במעגל, טען טענה על טלית שכולה תכלת ועל בית המלא ספרים, ש"היה לו כבר אור מקיף, זה א"א להשיג בעוה"ז עד לעתיד"¹²⁰. בעתיד אף ייחודו של המקום משתנה: עתידה ירושלים להתפשט בשטח ובמרחב "ורשאיין בית דין למשוך חומת ירושלים עד מקום שירצו"¹²¹. ו"בית דין שרצו להוסיף על העזרה מוסיפין עד המקום שירצו מחומת הר הבית"¹²².

שמואל העוסק בנויו של עולם, הוא המזהה את ההר העלוף, העטוף והמקושר בענני קדומים, הוא מוטר את מגילת המקדש לדוד¹²³ והוא הקובע את תחומי ההר – השתחוו

115. וברש"י: פתחו, ילק"ש ח"ב תתנ"ג, מקורו של הבטוי קשור במקום המקומות. כך דרשו בב"ר נ"ו: "וירא את המקום, בארץ המוריה, ראה ענן קשור". ועיין "עולת ראיה" ח"א עמ' פ"ח: "המקום המיוחד שרכוז כל קודש בחיים, בעולם ובהוויה, מתקשר עמו. ראה כבר הוד הכבוד העליון המעולף בענני ערפל לרדת ללב בנ"א". ועיי"ש ח"ב עמ' תמ"ח בהערות רצ"ק זצ"ל. 116. במדבר עמ' ס"ג. 117. וראה עוד ב"רססי לילה" עמ' 102. 118. במדבר קע"ו ע"ב. 119. שם, עמ' 132. וע"ע שם, עמ' 141, שרצה אף לשער שהתפרצות מחלוקת קרח היתה בשבת. 120. פ"צ 126; וכעין זה ב"שם משמואל" במדבר עמ' ר"ס. ועיין "תפארת ישראל" למהר"ל פכ"ב. 121. רמב"ם, בית הבחירה פ"ו ה"י, שהש"ר א, ז. ב"ב עה, ב. 122. רמב"ם שם, וראה תוס' זבחים לג, ב, ד"ה וליעביד. "אור שמח" על אתר. "משך חכמה" ראש פ' נשא; "עיר הקודש והמקדש" ח"א עמ' כ"ד. 123. ירושלמי מגילה פ"א ה"א.

להר קודשו¹²⁴. וב"תפילה למשה": "ע"י ההשתחואה דרך ארצם יוכל להמשיך השראת השכינה, אף דליכא מקדש מ"מ עיקר הקדושה מהשי"ת השוכן שמה, והנה זה עומד אחר כתלנו, והיינו רוממו והשתחוו"¹²⁵. עינו של קרח הטעתה אותו, בראותו את הקדושה המקיפה בעיגול; שמואל הלוי, הנאמן לה, הוא המתקן עלילה זו ותוחם את גבולות קדושת המקום בהר הבית ומכוחה נתחמת אף קדושת הזמן בגבולותיה של שבת בראשית.

כתב בסידור "קול יעקב": "ה' מזמורים שהם: לכו נרננה, שירו, ה' מלך, מזמור שירו, ירגזו, הם נגד ה' ימים, אבגד"ה. אח"כ "מזמור הבו", נגד יום השישי. ולפי שיום השישי הוא המכין לשבת, לכן כל הכוונה של תוספת קדושת שבת צריך לכוון במזמור השישי". ייחודו של המזמור אף בהקדמה לו לפי מנהג אשכנזים חסידים מייסודו של האר"י: "בואו ונצא לקראת שבת מלכתא דבחקל תפוחין קדישין", והרי הוא משמש מפתח לדביר הפנימי של השבת אשר בהיכל הכבוד.

124. על ענייני השתחואה בעזרה ובשעריה ראה: אנציקלופדיה תלמודית: השתחואה. 125. "נעים זמירות ישראל" עמ' קפ"ב.

מתנת השבת תלויה בקבלה שלנו

במדרש: "ויחן את פני העיר - שבא ע"ש עם חשיכה וקבע תחומין וכו'". ויחן - משמע שהוא הביא המנוחה, כי הארת שבת תליא בשומרי שבת. ושמעתי מפי מו"ז ז"ל כאשר חכמים הגידו שקונין שביטה בע"ש בין השמשות. א"כ השבת נקנה ע"י הקבלת שבת בכניסתו. ונראה לבאר העניין ע"פ מאמרם ז"ל: "אמר הקב"ה למשה מתנה טובה יש לי בבית גנזי... ואני מבקשה ליתנה לישראל לך והודיעם". ואין מובן הלשון מבקש ליתנה והלא נתן לנו את השבת. רק הפירוש שזה עצמו כוח השבת שבני ישראל הם כלים לקבל המתנה טובה זו שאין יכולה להתגלות רק בשבת קודש. ובכל שבת ושבת הוא מתנה חדשה. וצריך האדם להכין עצמו ולידע להיות מוכן לקבל מתנה זו מאור הגנוז. לכן מבקשין בכל שבת "והנחילנו כו' שבת קודשך". כי הגם שבכלל נתן לנו השבת. אבל יש שבת פרטי בכל שבת ושבת וצריכין לקנות שביטה זו בכניסת היום והוא עניין קבלת שבת.

"שפת אמת" וישלח שנת תרמ"ה

שבת - לא רק בעולם הזה

רבי פנחס בשם ר' יהושע אמר אע"פ שכתוב בו - "כי בו שבת מכל מלאכתו" הוי אומר ממלאכת עולמו שבת, אבל לא שבת לא ממעשיהם של צדיקים ולא ממעשיהם של רשעים, אלא פועל עם אלו ומראה לאלו מעין דוגמא שלהם ולאילו מעין דוגמא שלהם. ומניין שפורענות רשעים קרויה מלאכה? שנאמר "פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו כי מלאכה היא". ומנין שפעולתן של צדיקים קרויה מלאכה? שנאמר "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך" הא למדת שהמתים יודעין את יום השבת.

תנחומא כי תשא לג